

Jensen (Folkevisereceptionen omkring år 1800). En artikel om monarkiets tredjestørste by *Flensborg* kunne have uddybet bogens oplysningsgeografiske dimension.

Hans Schultz Hansen

MANFRED VON ESSEN: Johann Daniel Lawätz und die Armenkolonie Friedrichsgabe. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Hrsg. Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte Band 97. Neumünster, Karl Wachholtz Verlag 1992. 222 sider, 4 plancher. DM 35.-.

I de sidste årtier af 1700-årene og i de første årtier af 1800-årene gav den problemfyldte sociale udvikling i forbindelse med skiftende socialpolitiske holdninger næring til en strøm af litteratur og eksperimenter på fattigvæsenets område. Oplysningstiden og humanismen lagde særlig vægt på samfundets forpligtelser over for de fattige – den følgende liberalisme betonedede stærkere hjælp-til-selvhjælps-princippet og banede vejen for den afskrækkende og umyndiggørende fattighjælp. Johann Daniel Lawätz (1750-1826) stod på grænsen mellem de to tidsaldrer. Efter læreår i Hamborg, København og udlandet opbyggede han en imponerende forretning i Altona som købmand og reder, og især fabrikant og bankmand. Han havde de bedste forbindelser til administrationen i København og til hertugen af Augustenborg og beskæftigede fra midt i 1790'erne ca. 800 arbejdere i sine tekstilvirksomheder. Frem til omkring 1813 opnåede fabrikantens syv virksomheder betydelige leverancer til hæren.

Efterhånden blev han mere og mere optaget af sociale reformtanker, og 1812 lagdes grunden til det slesvig-holstenske patriotiske selskab, hvor undersøgelser af fattigvæsenets vilkår blev en af de centrale arbejdsopgaver. I bøger og artikler agiterede han for sin kongstanke: Fattigkolonier var det bedste middel til at modvirke den stigende fattigdom. Arbejdsduelige byfattige skulle bosættes på øde strækninger og gennem eget arbejde tjene til livets opretholdelse. Det lykkedes: Frederik VI skænkede 1821 o. 400 tønder land mager hede- og mosejord ved Quickborn nordøst for Pinneberg til formålet, og samme år åbnede fattigkolonien »Friedrichsgabe«. Lawätz sørgede selv for broderparten af aktiekapitalen. To år senere aflagde Frederik VI besøg for at nedlægge grundstenen til koloniens skole- og arbejdshus. I 1825 var de 20 små ejendomme befolket af 103 personer.

Men fra første færd var eksperimentet dømt til fald. Driften kunne ikke bære sig selv, og landbruget blev en biting. Tilskud var hele tiden nødvendige, og selv om kolonien ved Lawätz' død i 1826 blev arving til industrimandens ejendomme, blev kolonien snart overladt til sig selv. Ad denne vej kunne proletariseringen ikke modvirkes. Mange års skyggetilværelse blev afsluttet 1873, da Friedrichsgabe blev omdannet til en almindelig landkommune.

Koloniens snævre historie optager 2/3 af bogens sider. Men dette afsnit kan med sine mange detaljer i første række påkalde sig lokalhistorisk interesse. Det foregående kapitel giver meget prisværdigt et rids af datidens fattigvæsen og kolonitankens plads i tidens drøftelser – dog kunne såvel udblik som perspektiver være tegnet bredere. Kun i glimt belyses Friedrichsgabe i forhold til drøftelser og parallelle eksperimenter i ind- og udland.

Bogens første 40 sider beskæftiger sig med Lawätz som forretningsmand. Dette

er et meget væsentligt afsnit, for både hans teoretiske virksomhed som social-reformatorisk skribent og koloniens grundlæggelse havde i sidste instans basis i fabrikantens formue. Kapitlet fremlægger ny viden om den talentfulde handels-, fabriks- og bankmand i den florissante tid. Med rette beklager forfatteren, at kilderne flyder så sparsomt. Alligevel er det et spørgsmål, om det ikke havde været muligt at nå længere i belysningen af både Lawätz' plads som forretnings- og industrimand og af de holdninger, som prægede hans arbejde. Skildringen trænger ikke rigtig i dybden og vover sig ikke ud i analyser af årsager og virkninger, holdninger, motiver og sammenhænge. Var Lawätz virkelig den idealistiske forretningsmand, som antydes af navnet på hans virksomheder: »Tempel der Tätigkeit«? Eller var billedet mere kompliceret? Forfatteren stiller ikke de dristige, men nødvendige spørgsmål og bidrager ikke i væsentlig grad til en egentlig forståelse af manden bag det sociale eksperiment. Forfatteren når ikke meget længere end til at give en såre solid orientering om Friedrichsgabes mistrøstige og snævre udviklingshistorie.

Lars N. Henningsen

SKIPPER P. ILLUMS DAGBOG 1804-1893, Faaborg Byhistoriske Arkiv 1992, 360 s., ill.

Betegnelsen dagbog er egentlig ikke den mest velvalgte for de kontinuert optegnelser, som denne Fåborgskipper skrev i små hefter i årene fra 1822 til 1893, men man må medgive udgiverne, at Peter Illum efterlod sig et kildekrift af særdeles stor værdi for dansk søfarts historie. Allerede som 12-årig var han med til søs på sin fars lille jagt, og som det var skik og brug, fik han sin første rigtige hyre efter at være blevet konfirmeret. I flere perioder var Peter Illum på langfart og prøvede lidt af hvert både om bord på danske og andre nationers fartøjer. Før han fyldte tyve år havde han været på Middelhavet og i Ostindien, hvor det dramatiske højdepunkt er beskrivelsen af en rømning i Calcutta. Senere fulgte en række farter på Sydamerika, efterhånden med en styrmandseksamen som ballast, men fra 1835 var det slut. Peter Illum blev gift, og året efter fik han halvpart i sin fars jagt, som sejlede i pendulfart mellem Fåborg og Kiel. Et samarbejde med en anden skipper betød, at man i fællesskab kunne tilbyde én afgang ugentlig fra begge byer, altså noget, som skipper Illum selv med rette karakteriserer som en art pakETFart. Således fortsatte det år efter år, men i 1860'erne helt tydeligt klemte af konkurrencen fra dampskibe i rutefart mellem kystbyerne. De sidste år i 1870'erne – inden Peter Illum i 1875 lagde op og solgte sin jagt – blev der da også tale om et helt andet, mere irregulært mønster med fragt til eller fra København, Vejle, Fakse eller som hidtil Kiel.

Peter Illum slap ikke pennen efter at være gået endegyldigt i land. Siden fulgte han nøje to sønner og en svigersøn på deres færd som skippere på skonnerter i Nord- og Østersøfart under skiftende vejrlig og svingende konjunkturer. Beretningen herom slutter først fire måneder før forfatteren, æresmedlem af den lokale skipperforening, i en alder af 89 år afgik ved døden.

Der er utroligt meget godt stof at hente i Peter Illums optegnelser, og udgivelsen af dem må siges at være yderst prisværdig, ikke mindst fordi alt er med. Der er ikke tale om »flødeskumning«, som det tidligere er set med